

**Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Şcoala Doctorală de Hungarologie**

**Activitatea de inspector şcolar şi
de cenzor al lui Mártonfi József**

-Rezumat-

**Conducător ştiinţific:
Dr. Egyed Emese**

**Doctorand:
Vulkán Vera Tünde**

Cluj-Napoca, 2013

Cuprins

I. Introducere	7
1. Antecedente de cercetare	7
2. Obiecte și metode de cercetare	12
II. Mártonfi Josif, pedagogul și omul	15
1. Norma Regia în oglinda discuției	15
1.1. Introducere	15
1.2. Mártonfi, partenerul de discuție	23
1.3. Problematika educației în scrisorile scrise lui Bánffy Gheorghe	48
2. Perioada călugărilor piariste.....	64
2.2. Conflictul cu profesorii piariste	72
2.3. Planul.....	74
3. Educația și problema manuscriselor istorice	76
4. Procedura ordinară	80
5. Izvoarele pedagogice	90
6. Astronomia și școala	99
III. Mártonfi Josif și cenzura	104
1. Legătura între educație și cenzură.....	104
2. Introducerea cenzurii în Transilvania	108
2.1. Cenzura în anii 70	122
2.2. Numirea de cenzor al lui Mártonfi	123
3. Activitatea de cenzor al lui Mártonfi	138
3.1. Copiile de cenzură, înregistrările	149
3.2. Duple înregistrări de cenzură	154
3.3. Înăsprimea cenzurii	158
3.4. Plângerea Consistoriumului Reformat	161
3.5. Urmele muncii Comisiei de Recenzură	163
3.6. Cenzor, critic și cititor într-o persoană	166
3.7. Schlözerul transilvan	169

IV. Sinteza lucrării	188
Anexă	195
Bibliografie	316

Cuvinte cheie

Mártonfi József, pedagog, școală, comisie, decrete, rege, Viena, Sibiu, Cluj, Transilvania, Norma Regia, curriculum, discuție, biserică, religie, catolic, protestant, carte, document, plan, reorganizare, norma nouă, Felbiger, dietă, limba latină, germană, maghiară, Gubernium, sat, oraș, învățător, formare, materie, manual, tineret, vizită, scrisoare, Bánffy Gheorghe, călugăr piarist, stat, regulă, învățământ superior, observator, știință, traducere, ediție, izvoare, modern, cenzor, imprimatur, admis, reformat, Consistorium, numire, copie, Maria Terezia, Josef al II-lea, Imperiul Hasburgic, activitate, critic, istorie, literatură, pamflet, conflict, opere, revoluția franceză, iluminism, controlare, aprobare, funcție, tipografie, oficiu, episcop.

Rezumat

Analizând activitatea de inspector și de cenzor al lui Josif Mártonfi putem concluda, că în viața științifică și culturală a Ardealului la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea el a avut un rol deosebit de important. Cu cât ne apropiem mai mult de sistemul lui de relații, și de responsabilitatea pe care o purta, cu atât mai clar apare în fața noastră portretul unui funcționar și om de știință, care și-a desfășurat munca cu mare seriozitate și devotament, portretul profesorului care a adus reformă în viața școlilor catolice din Transilvania.

Mártonfi a cunoscut foarte bine decretele împărătești de la care el nu a vrut să se îndepărteze, dar le-a utilizat pe acestea până la maxim în favoarea tineretului din Transilvania. Prin corespondența sa cu Gheorghe Bánffy, și prin activitatea sa de organizator îl cunoaștem ca pe un patriot, care a considerat slujirea patriei sarcina - chiar mai presus - obligația lui cea mai mare. El a așteptat aceeași conduită și de la alții, întrucât el nu s-a abătut niciodată de la decrete, întotdeauna le-a folosit ca punct de referință în tot ceea ce făcea. Aceste principii au reprezentat coordonatele activității sale de inspector și de cenzor, întotdeauna le-a păstrat, referind și în scrisorile sale cu mândrie la acestea.

Mártonfi prin munca lui depusă în favoarea tineretului și a culturii a respectat barierele fixate de către decrete, dar prin acesta el nu l-a slujit în primul rând pe rege, ci pe semenii lui. Abordat din perspectiva greșită a urmașilor, această conduită a lui Mártonfi a putut conduce la neînțelegeri. Astfel el a fost acuzat de intenția de germanizare numai pentru că a recunoscut avantajul învățării limbii germane de către tineret. Descoperirea lui Mártonfi a fost faptul că prin învățarea acestei limbi cunoștințele științifice moderne și cultura de un nivel mai înalt poate fi accesat mai ușor de către tineret, căruia până atunci i-a fost învățat numai limba latină. Înțelegerea limbii germane a deschis poarta către cunoștință, fiindcă cele mai multe opere filozofice, pedagogice scrise inițial în limba franceză sau engleză au fost de obicei traduse în limba germană, astfel aceste cărți au devenit disponibile pentru cei care cunoșteau această limbă.

Totodată în timpul împărăției lui Josif al II-lea traficul cărților a devenit mai intens, iar cărțile au devenit mai ușor de procurat de către cititori.

Mártonfi a subordonat reformarea educației aceleiași ideologii dualiste, despre care am pomenit mai sus, adică educația trebuie să servească în primul rând interesul statului prin educarea unor cetățeni utili comunității, iar în al doilea rând cerea ca idealul esteticului să se înalțe peste utilitarism, întrucât el a învățat tineretul să nu poartă nimic mai bine pe inimă, decât științele.

Investigația de cauză și cerința de gândire prin recunoașterea raporturilor ascunse între lucruri, sau idealul esteticului în Norma Regia dovedesc faptul că Mártonfi nu doar cunoștea tendințele pedagogice moderne, ci vroia să și le utilizeze în sistemul educațional. Același lucru dovedește faptul că el considera educația dreptul statului, și în îndeplinirea acestui drept el nu a considerat un obstacol ca un episcop catolic să prezideze comisia de educație.

Protestanții au dat glas nemulțumirilor sale împotriva Normei prin adrese scrise împăratului. De aceea Mártonfi, care a vrut uniformizarea educației, a ajuns într-o situație caracterizată de neînțelegere cu membrii protestanți ai comisiei de educație, și deși el a încercat să îndepărteze îndoiala și împotrivirea lor față de noua programă, dar nu a reușit să obțină rezultatul dorit nici cu argumente logice convingătoare. În acest conflict punctul de vedere al celor doi părți nu s-a apropiat, astfel Mártonfi a renunțat la planul lui inițial, și după 28 ianuarie 1790 în raportul lui despre școli el a examinat numai modificările necesare în școlile catolice. Mártonfi a trebuit să-și exprime poziția față de atitudinea refuzătoare a protestanților împotriva Normei. Din scrisorile sale către Gheorghe Bánffy iese la iveală faptul că această problemă a pătruns și în viața lui emoțională și în gândurile sale. În timpul ședințelor nu putea conlucra cu membrii comisiei în favoarea scopului comun, experimentând izolarea colegilor protestanți, care nu doreau în nici un caz un sistem educațional uniform. Mártonfi își exprimă gândurile sale lui Gheorghe Bánffy, și în acest fel pe lângă punctul de vedere a protestanților despre acest conflict avem posibilitatea de a vedea și celălalt punct de vedere, cel al catolicilor.

În această polemie, prin ideile sale exprimate, Mártonfi își dezvăluie pregătirea sa științifică, erudiția sa, mai ales când el își susține argumentele din cărțile pedagogice moderne. Discuția, dezbateră în cadrul comisiei educaționale mixte despre Norma Regia

aduce la iveală o mare parte a lecturii pedagogice a lui Mártonfi, ceea ce ne-a fost de ajuns, să formăm niște concluzii generale în legătură cu persoana lui. Putem observa pe de o parte, că printre operele la care s-a referit Mártonfi figurează preponderent cele franceze, și în același timp autorii acestora erau cei care au avut cea mai mare influență asupra gândirii pedagogice a secolului al XVIII-lea. Pe de altă parte putem observa că în ciuda traducerilor germane existente, Mártonfi întotdeauna a favorizat ediția scrisă în limba originală, și când face referiri la aceste opere, citează exclusiv din edițiile originale. Acest lucru este de remarcat cu atât mai mult întrucât el avea în posesia lui și traducerile germane pe lângă cele originale franțuzești.

Constituind o valoare deosebită, au rămas în Arhivele Naționale din Cluj-Napoca acele scrisori ale lui Mártonfi despre dezbaterile sale în legătură cu Norma Regia, din care aflăm informații foarte utile și importante despre acest conflict, și în general despre problemele educației. Despre situația sensibilă care s-a format cu călugării piariste, el scrie lui Gheorghe Bánffy amănunțit și într-un mod prin care putem înțelege mai bine atitudinea și punctul de vedere al lui Mártonfi privind subiectele dezbătute. Prin această corespondență se evidențiază trăsăturile omenești ale lui Mártonfi, suferința lui simțită din cauza respingerii pe care a simțit în cadrul comisiei de educație, și în același timp voința sa de a face totul pentru a sprijini educația tineretului. El își dezvăluie planul lui secret în legătură cu reformarea învățământului superior, plan care între timp a devenit un caz comun cu consilierii Guvernului. Ei au planificat în cazul plecării călugărilor piariste ridicarea unei facultăți cu o nouă înfățișare cu o catedră nouă, catedra de estetică, prin care ei ar asigura tineretului din Transilvania posibilitatea de a se ridica pe treptele științei.

Prin scrisorile lui Mártonfi obținem o imagine despre viața învățătorilor în anii 80 ai secolului al XVIII-lea, despre posibilitățile lor de trai, precum și despre șansa lor de a se plasa pe o catedră, astfel putem observa, că prin relațiile favorabile sau printr-un cunoscut cu influență au putut obține o catedră mai bună.

Analizând *Procedura ordinară* am ajuns la concluzia, că momentul scrierii și cel al apariției acestui text nu corespunde, nu este același. După lichidarea Ordinului iezuiților Mártonfi s-a reântors în Transilvania, unde a acceptat catedra de matematică în școala normală din Sibiu. Probabil atunci a scris *Procedura ordinară*, pe care a prezentat-o

episcopului catolic, dar în loc de recunoștință a fost respins. Acest gest de refuz ne ajută în plasarea în timp a genezei acestui text, și de aceea putem afirma cu mare siguranță, că Mártonfi a scris *Procedura ordinară* pe la sfârșitul anilor 70, când metoda lui Felbiger a fost refuzat de mai mulți episcopi catolici.

În ciuda nașterii timpurii a textului, Mártonfi a mai așteptat cu ediția acestuia, pentru că a evaluat faptul că metodologia lui Felbiger poate fi aplicat în Transilvania numai dacă prima dată el face posibilă funcționarea potrivită a școlilor rurale. Rezultatul activității sale de organizator a fost că în 1784 el a putut deja să declare această *Procedură* obligatorie în școlile rurale, și atunci a și publicat textul în folosul învățătorilor.

Apariția Procedurii este semnul clar a schimbării situației educației, care rezultă din vizitarea școlilor ardelenesti de către Mártonfi, restaurarea clădirilor vechi, reglarea salariilor învățătorilor, toate acestea făcând posibil introducerea metodei lui Felbiger în școlile rurale. Mártonfi și-a însușit această metodă imediat după ce s-a reîntors în Sibiu, dar el a trebuit să observe, că în primul rând școlile trebuie aduse la un nivel unde funcționarea lor este posibilă, pentru acest lucru constituind bază nu numai ajutorul financiar primit din fondurile educaționale, ci și sprijinul financiar suportat de comunitate. A remarcat foarte clar, că până când învățătorii luptă cu probleme existențiale, fiind nevoiți să îndeplinească și funcția de notar sau de sacristan, până când nu rezolvă educarea și formarea continuă a învățătorilor, aplicarea noii metodologii este imposibilă. Obiectivul efortului său a fost fortificarea conștientului de comunitate care susținea școlile, adică să le aducă la o independență financiară prin angajarea locuitorilor satelor și a orașelor de a sprijini întreținerea învățătorilor și a școlilor.

Subordonarea educației statului a fost agravat de prezența călugărilor piariste la Cluj-Napoca, fiindcă pe lângă decretele existente valabile membrii ordinului nu s-au supus Guvernului, ci numai provincialului lor din Ungaria. Din această cauză s-a ajuns la conflictul lor cu consilierii guvernului și cu Mártonfi, dat fiind faptul că în 28 ianuarie 1790 printr-un decret (Restitutionsedict) Josif al II-lea a restabilit situația de dinainte de 1781, iar acest lucru a rezultat niște neînțelegeri între consilieri și călugări.

Mártonfi a contribuit la întocmirea raportului despre modalitatea restaurării situației anterioare a educației, iar cum conflictul s-a mărit, tot el a fost autorul

înaintărilor, fapt care poate fi dovedit și prin asimilarea ideilor prezente în aceste documente și în scrisorile sale scrise către Gheorghe Bánffy. De multe ori își exprimă opinia sa, zicând, că nu statul trebuie să depindă de regulile unui ordin, ci invers, membrii ordinului trebuie să se supună decretelor. El ar extinde dreptul de controlare a statului și asupra școlilor din Cluj, și prin acesta tinerii care studiază în această școală ar avea șansa de a avansa, și de a obține o catedră în Cluj.

Prin dezvoltarea și montarea observatorului din Cluj, Mártonfi s-a pregătit cu tendențiozitate de formarea vieții științifice a tineretului. Tocmai de aceea a introdus astronomia ca materie în învățământul gimnazial, și de aceea dorea să obțină sprijinul episcopului Batthyány Ignác. El a cheltuit foarte mult din venitul propriu pentru această cauză, dotarea observatorului i-a costat o avere, iar când observatorul a ars, l-a reconstruit în folosul cercetării științifice. Prin acest institut el a dorit să formeze niște tineri, care ar fi putut transmite viața științifică a Transilvaniei către străinătate.

Analizând activitatea sa de cenzor putem demonstra, că spre deosebire de concepția de până acum, în 1781 Mártonfi nu a fost numit cenzorul cărților creștine, ci a fost însărcinat cu examinarea cărților acatolice aduse din străinătate. La această concluzie am putut ajunge pe baza documentelor care se află în Arhivele de Stat din Cluj, dintre care un document a comisiei de revizuire a cărților conține tocmai numirea lui Mártonfi. Prin acesta reiese foarte clar rolul lui Mártonfi în cenzura de la începutul anilor 80. Activitatea lui este foarte bine ilustrat printr-un raport, în care el a scris despre niște cărți trimise către biblioteca Colegiului Reformat din Tîrgu-Mureș. Este vorba despre cărțile aduse de un fost elev al colegiului, Ioan Nemegeyi, care le-a dus la școala respectivă cu succes. Aceste volume au fost introduse în catalogul bibliotecii școlii de către un elev bibliotecar, Gheorghe Kádár. Catalogul se află în Biblioteca Teleki din Tîrgu-Mureș. Comparând această listă cu raportul scris de către Mártonfi, putem obține un portret despre funcționarea reviziei, și despre modul Colegiului Reformat de a achiziționa cărți. Faptul că Mártonfi pune în practică cu câțiva ani înainte de decretele din 1787 ideea că operele clasice protestante, chiar dacă conțin fragmente injurioase religiei catolice, totuși trebuie aprobate, ne dezvăluie pregătirea profesională și toleranța lui.

Activitatea cenzorială a Comisiei de revizuire a cărților am prezentat-o pe baza documentelor care s-au păstrat în Arhivele Naționale din Cluj-Napoca. Aceste documente

ilustrează foarte bine faptul că în comparație cu comisia centrală din Viena, comisia din Sibiu era doar o organizație executivă, iar responsabilitatea cenzorilor era de a lua cunoștință de decretele regești și de a le executa, întrucât cea mai mare parte a acestor documente sunt decrete, și numai în câteva cazuri găsim documente care ne vorbesc despre atitudinea cenzorilor din Transilvania față de cărțile recenzate, adică despre operele care au trecut prin mâinile cenzorilor.

Prin cercetările noastre s-a clarificat și faptul că introducerea în țară a cărților protestante nu a devenit mai ușoară nici pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de aceea era necesară în unele cazuri intervenția Conzistoriului Reformat în vederea redobândirii unor cărți protestante. Nu avem informații suficiente ca să putem vedea clar, cine au fost revizorii care l-au urmat pe Mártonfi, și care s-au ocupat cu cărțile acatolice introduse din străinătate, și în majoritatea cazurilor nici despre posesorii acestor cărți care au fost supuse cenzurii. Cerințele Conzistoriului nu au rămas fără efect, fiindcă Guberniul a luat măsuri în vederea restituirii acestor cărți posesorilor în cazul în care cenzorii nu au găsit nimic de respins în acestea. Despre restituirea cărților am găsit într-un caz un document doveditor.

O parte a concluziilor noastre le-am tras pe baza cercetărilor în Biblioteca Teleki a cărților tipărite în Transilvania între anii 1780-1815. În aceste cărți am examinat existența imprimaturului, numele cenzorului și data admiterii acestor cărți. Am fi ajuns la niște concluzii și mai importante dacă în același timp am fi putut examina și exemplarele cenzoriale ale manuscriselor, dar acest lucru se pare un angajament imposibil, fiindcă din aceste manuscrise s-a păstrat numai a mică parte. Prefațele operelor ne dau informații utile privind circumstanțele editării cărților. Prin imprimaturi reies numele cenzorilor acestei perioade, iar împreună cu datele din prefațe aflăm, că în unele cazuri s-a scurs o perioadă destul de lungă între data aprobării cenzoriale și publicarea efectivă a operelor, astfel de multe ori cărțile au ieșit mai târziu din tipografie nu din cauza cenzorilor, ci din cauza tipografului. O altă remarcă este că nemulțumirea față de cenzori era justificat, căci în anumite cazuri – ca al lui Antal Böjthi - cenzorul a fost care a ținut la el manuscrisul timp de patru ani, până când l-a admis.

În cărțile protestante tipărite după anii 1790 se poate observa, că pe lângă numele lui Mártonfi ca cenzor apare și imprimaturul unui cenzor aparținând religiei autorului.

Această dublă admitere a cărților acatolice este rezultatul dietei din 1790-91, Mártonfi scriind textul admiterii de regulă în limba latină, iar episcopul unitarian sau reformat ori în latină ori în limba maghiară.

În Biblioteca Academică din Cluj-Napoca între manuscrisele catolice am găsit mai multe exemplare cenzoriale, care ne-au ajutat la dezvelirea procedurii de revizuire prin diferența care se poate vedea între manuscris și exemplarul tipărit, ca rezultat al corectării cenzorului. Sunt dezvăluite și acele cazuri în care cenzorii au respins niște opere, despre care – chiar din această cauză - nu aveam cunoștință până acum. Dintre acestea se numără și manuscrisul celebrului Josif Benkő.

Considerăm important să menționăm faptul că cercetarea și prelucrarea documentelor sursă este un proces continuu, iar în această lucrare noi am stabilit niște concluzii, prin care prezentăm rezultatul acestei cercetări, fiind conștienți totodată de faptul că prin analiza în viitor a altor documente vom putea îmbogăți conținutul acestei lucrări.